

Hornolužické církevní instituce ve světle ustanovení krále Jana. Příspěvek k církevní politice Jana Lucemburského ve vedlejších zemích České koruny¹

Stanislav Uрман

UPPER LUSATIAN ECCLESIASTICAL INSTITUTIONS IN LIGHT OF THE PROVISIONS OF KING JOHN. A PAPER ON THE CHURCH POLICY OF JOHN OF LUXEMBOURG IN THE SECONDARY LANDS OF THE BOHEMIAN CROWN

The issue of the ecclesiastical history of the secondary lands of the Bohemian Crown continues to offer a number of topics for possible research. One of them is the relationship of King John of Luxembourg to the ecclesiastical institutions in Upper Lusatia, which he gradually brought into his immediate possession. He was thus able to fully develop his donating activities there. The aim of this paper is, based on sources of a diplomatic nature, to analyse and interpret the monarch's policy towards the various ecclesiastical institutions in the region.

KEYWORDS:

John of Bohemia; Henry of Jawor; Upper Lusatia; church policy; donation; confirmation

Problematika církevních dějin vedlejších zemí České koruny, stejně jako zhodnocení církevní politiky krále Jana Lucemburského, skrývá stále ještě řadu neprobádaných témat. Jedním z nich je i pohled na Janův vztah k církevním institucím v Horní Lužici, kterou po vymřeni braniborských Askánců postupně získal do svého bezprostředního vlastnictví.² Církevní mecenášství Jana Lucemburského bylo dlouhou dobu v české historiografii opomíjeným tématem, jehož výzkum se v zásadě omezoval na založení smíchovské kartouzy na sklonku králova života.³ V posledních letech ovšem

- 1 Studie vychází z dílčích poznatků mé diplomové práce, kterou jsem sepsal pod vedením prof. Lenky Bobkové: Stanislav ULMAN, *Ke slávě Boha i krále. Církevní politika Jana Lucemburského se zaměřením na Horní Lužici a Slezsko*, diplomová práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2020.
- 2 Rod braniborských Askánců vymřel v roce 1319. O jeho rozsáhlé dědictví se záhy rozpoutal boj mezi několika zájemci, k nimž patřil i Jan Lucemburský, který nejprve opanoval západní polovinu Horní Lužice (Budyšínsko). Až o deset let později se mu podařilo získat Zhořecko, východní část země. K územní politice krále Jana blíže Lenka BOBKOVÁ, *Územní politika prvních Lucemburků na českém trůně*, Ústí nad Labem 1993.
- 3 K založení smíchovské kartouzy blíže Josef Metoděj JAKUBIČKA, *Kláster Zahrada sv. Máří řádu kartusiánského na Újezdě v Praze I*, *Časopis Musea Království českého* 85, 1911, s. 317–328; dále Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Fundace českých králů ve 14. století*, in: táž, *Svět české středověké církve*, Praha 2010, s. 106–162, zejména s. 108–111. O okolnostech založení kartouzy, stejně jako o církevním mecenášství krále Jana s důrazem na České království se zmiňují také autoři nejnovějších biografí krále Jana. Srov. Lenka BOBKOVÁ, *Jan*

ožívá jak zájem o prohloubení tohoto pohledu, tak o méně okázalé projevy zbožnosti, mezi něž patří drobné donace a různé výsady poskytnuté klášterům a dalším církevním institucím.⁴ Zatímco je církevní mecenášství krále Jana v Českém království a Lucembursku již v literatuře reflektováno, zůstávají nadále stranou oblasti, které se díky jeho úspěšné zahraniční politice staly na dlouhou dobu nedílnou součástí českého státu. Tento příspěvek si klade za cíl rozšířit povědomí o církevních dějinách Horní Lužice a také upozornit na další aspekty panování Jana Lucemburského a rozšířit tak celkový pohled na jeho osobnost i na užívané mocenské a reprezentativní nástroje vlády.

CHARAKTERISTIKA PRAMENŮ A LITERATURY

Tato studie se opírá o dostupné prameny diplomatické povahy, tedy listiny, které král Jan vydal pro hornolužické církevní instituce. Jelikož se mnohé z Janových listin nedochovaly v originále, bylo nezbytné pracovat s dostupnými pramennými edicemi, které nejsou v českém prostředí příliš známé a není proto na škodu je poněkud šířeji připomenout. Úplné znění většiny z Janových ustanovení lze nalézt v prvním svazku edice *Codex diplomaticus Lusatie superioris* od hornolužického historika Gustava Köhlera,⁵ jenž působil v Hornolužické společnosti věd. Zmíněná edice ovšem obsahuje řadu nepřesností, daných již dobou svého vzniku, proto bylo nutné přihlédnout i k dalším relevantním pracím, byť také poněkud zastaralým. Znění některých Janových listin lze nalézt v rozsáhlém a dodnes hojně citovaném díle Johanna Benedicta Carpzoa z počátku 18. století.⁶ Z registářů bych zmínil soupis Joachima Prochna, jehož práce neobsahuje jen registry listin, ale také záznamy z pramenů narativních. Územně se Prochnův registář omezuje pouze na území Žitavska, nejsevernějšího cípu Českého království.⁷ Připomenout je nutné také Zobelův registář *Verzeichnis Oberlausitzischer Urkunden*, který pokrývá dlouhé období až do roku 1803.⁸ K poznání dějin cisterciáckého kláštera St. Marienstern je nutné zmínit edici *Die Urkunden des Klosters Marienstern*, obsahující celé znění Janovy nejvýznamnější listiny pro

---

Lucemburský. *Otec slavného syna*, Praha 2018, s. 376nn.; Wojciech IWAŃCZAK, *Jan Lucemburský. Dějiny bouřlivého života a hrdinné smrti českého krále a lucemburského hraběte v jednatřiceti obrazech*, Praha 2018, s. 86nn.

- 4 Zdeněk VAŠEK, „... aby se jim více líbilo modlit se dnem i nocí za nás.“ *Donace v českých zemích ve vrcholném středověku*, diplomová práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2008; TÝŽ, *Zbožné dary v českém středověku*, dizertační práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2016; TÝŽ, *Zbožná nadání příslušníků panovnické rodiny a další projevy jejich přízně církvi v letech 1310–1333 (1335)*, *Historie – Otázky – Problémy* 3, 2011, č. 2, s. 55–67.
- 5 Gustav KÖHLER (ed.), *Codex diplomaticus Lusatie superioris. Sammlung der Urkunden für die Geschichte des Markgrafthums Ober-Lausitz I*, Görlitz 1856 (dále CDLS I).
- 6 Johann Benedict CARPZOV, *Neuer öffneter Ehren=Tempel Merckwürdiger Antiquitaeten des Marggrafthums Ober-Lausitz I*, Leipzig — Budissin, Andreas Zeidlern, 1719.
- 7 Joachim PROCHNO, *Regesten zur Geschichte der Stadt und des Landes Zittau*, *Neues Lausitzisches Magazin* 113, 1937, s. 79–198.
- 8 Johann Gottlob ZOBEL (ed.), *Verzeichnis Oberlausitzischer Urkunden I*, Görlitz 1799.

tento ústav.⁹ Regesty všech dochovaných mariensternských listin lze také dohledat na webových stránkách klášterního archivu.¹⁰ Soupis listin, které byly uloženy v klášterním archivu St. Marienthal, vytvořil na počátku 20. století Richard Doehler, který jako první člověk mimo klauzuru mohl studovat klášterní listiny v originálu.¹¹ Z prací českých historiků, kteří se zajímali o archivní prameny jednotlivých institucí, zmiňují především studii Lenky Bobkové a Kateřiny Valentové o listinách Jana Lucemburského a Karla IV., které jsou uchovány v archivu kolegiátní kapituly v Budyšině. Autorky do své studie zařadily také registry jednotlivých listin a všímají si i širších okolností jejich vydání.¹² Pro komparaci Janových listin s ustanoveními jeho předchůdců na českém trůnu jsem využil příslušné díly českého kodexu listin,¹³ stejně jako jsem pracoval s edicí *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*¹⁴ a se sedmým dílem moravského diplomatáře.¹⁵

Literatura k dějinám jednotlivých církevních institucí na území Horní Lužice je poměrně bohatá, byť v ní velký podíl patří pracím autorů 19. a první poloviny 20. století. V případě kolegiátní kapituly v Budyšině bych upozornil na starší, nicméně hodnotný příspěvek o počátcích kapituly od Franze Schwarzbacha z roku 1929.¹⁶ Jeho závěry je možno konfrontovat s přesnějšími poznatky Hermanna Kinneho, který nedávno věnoval budyšinské kapitule rozsáhlou monografii.¹⁷ Ke dnes zaniklým sakrálním institucím v Budyšině lze načerpat informace ze souboru studií vydaných pod názvem *Bautzens verschwundene Kirchen*.¹⁸

Ze současné domácí historiografie se hornolužickým řádovým domům intenzivně věnuje Jan Zdichynec, který publikoval četné studie zejména k dějinám kláštera

-
- 9 *Die Urkunden des Klosters Marienstern*, převzato z Neues Lausitzisches Magazin 35, 1859.
- 10 Archiv Kloster St. Marienstern, dostupné z: <https://archiv-marienstern.jimdofree.com/urkunden/> [náhled 15. 4. 2021].
- 11 Richard DOEHLER (ed.), *Diplomatarium Vallis S. Mariae monasterii sanctimonialium ord. cisterciensis. Die Urkunden des königlichen Jungfrauenstifts und Klosters Cistercienser-Ordens zu St. Marienthal*, Sonderdruck Neues Lausitzisches Magazin 78, 1902.
- 12 Lenka BOBKOVÁ — Kateřina VALENTOVÁ, *Listiny Jana Lucemburského a Karla IV. v kapitulním archivu v Budyšině*, in: Ivan Hlaváček — Jan Hrdina — Jan Kahuda — Eva Doležalová (edd.), *Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Dr. Zdeňky Hledíkové*, Praha 1998, s. 71–83.
- 13 Gustav FRIEDRICH (ed.), *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále CDB) II, Praha 1912; Zdeněk KRISTEN (ed.), *CDB III/2*, Praha 1962.
- 14 Karel Jaromír ERBEN — Josef EMLER (edd.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (dále RBM) I–IV, Praha 1855–1892.
- 15 Josef CHYTIL (ed.), *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále CDM) VII/1–3, Brno 1858–1864.
- 16 Franz SCHWARZBACH, *Geschichte der Kollegiatkirche und Kollegiatstiftes St. Petri zu Bautzen im Mittelalter*, Neues Lausitzisches Magazin 105, 1929, s. 76–113.
- 17 Hermann KINNE, *Das Kollegiatstift st. Petri zu Bautzen von der Gründung bis 1569*, Germania Sacra, Dritte Folge, Die Bistümer der Kirchenprovinz Magdeburg. Das (exempte) Bistum Meissen I, Berlin — Boston 2014.
- 18 Silke KOSBAB — Kai WENZEL, *Bautzens verschwundene Kirchen*, Bautzen 2008.

St. Marienthal.¹⁹ Náboženským poměrům v českém Žitavsku se věnoval také Jan Kapištrán Vyskočil.²⁰ Z přehledových prací lze zmínit publikaci Kateřiny Charvátové o dějinách cisterciáckých klášterů, které se dnes nacházejí již za hranicemi Čech.²¹ V případě kláštera cisterciáček St. Marienstern je nutné upozornit, že se téměř všechny publikace omezují na okolnosti založení kláštera či na sbírky uměleckých předmětů, které se k tomuto prostředí vztahují.²² Proto jsem zejména k zasazení Janových listin do širších souvislostí využíval i značně starší práce Hermanna Knotheho a Alexandera Hitschfela.²³ Dějiny kláštera St. Marienthal zpracoval v první polovině 19. století Joseph Bernhard Schönfelder, který se ovšem dopustil řady nepřesností, daných mimo jiné i omezeným přístupem k listinnému materiálu, dnes z velké části znehodnoceného.²⁴

CÍRKEVNÍ MECENÁŠTVÍ JANA LUCEMBURSKÉHO V HORNÍ LUŽICI

Za přirozené duchovní centrum Horní Lužice, která podléhala pravomoci míšeňského biskupa, lze považovat kolegiální kapitulou při kostele sv. Petra v Budyšině. Pro neexistenci zakládací listiny nelze s přesností určit datum jejího založení, přesto

-
- 19 Jan ZDICHYNEC, *Klášter Marienthal v Horní Lužici*, diplomová práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2002; TÝŽ, *Marienthal v českém Žitavsku od založení do husitských válek*, in: Jaromír Homolka — Michaela Hrubá — Petr Hrubý — Michaela Ottová (edd.), *Gotické umění a jeho historické souvislosti I*, Ústí nad Labem 2001, s. 107–145; TÝŽ, *Klášter Marienthal mezi králi, městy a šlechtou (1234–1547)*, in: Lenka Bobková — Jana Fantysová–Matějková — Jan Zdichynec (edd.), *Korunní země v dějinách českého státu I. Integrovaní a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku*, Ústí nad Labem 2003, s. 166–218; TÝŽ, „*Ex fastigio dignitatis assumpte et regie nostre maiestatis. Panovnická moc a cisterciácké kláštery v Horní a Dolní Lužici ve 13.–15. století*“, in: Lenka Bobková — Mlada Holá (edd.), *Lesk královského majestátu ve středověku. Pocta prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. narozeninám*, Praha — Litomyšl 2005, s. 205–218.
- 20 Jan Kapištrán VYSKOČIL, *Náboženské poměry v dějinách Žitavska*, in: Antonín Frinta — Hugo Rokyta (edd.), *Žitavsko v českých dějinách. Sborník prací členů Výzkumného vědeckého sboru při koordinacním hraničním výboru v Praze*, Praha 1947, s. 58–88.
- 21 Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420. III. Kláštery na hranicích a za hranicemi Čech*, Praha 2018 (dále K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu III*).
- 22 Judith OEXLE — Markus BAUER — Marius WINZELER (edd.), *Zeit und Ewigkeit. 128 Tage in St. Marienstern. Ausstellungskatalog*, Halle an der Saale 1998; Karlheinz BLASCHKE — Heinrich MAGIRIUS — Siegfried SEIFERT (edd.), *750 Jahre Kloster St. Marienstern*, Halle an der Saale 1998; Marius WINZELER, *St. Marienstern. Der Stifter, sein Kloster und die Kunst Mitteleuropas im 13. Jahrhundert*, Wettin-Löbejün 2011.
- 23 Hermann KNOTHE, *Urkundliche Geschichte des Jungfrauenklosters Marienstern, Cisterzienserordens, in der Königl. Sächs. Oberlausitz von der Zeit seiner Gründung bis Anfang des sechszehnten Jahrhunderts*, Dresden 1871; Alexander HITSCHFEL, *Chronik des Cisterzienserinnenklosters Marienstern in der königlich sächsischen Lausitz*, Opitz — Warnsdorf 1894.
- 24 Joseph Bernhard SCHÖNFELDER, *Urkundliche Geschichte des Königlichen Jungfrauenstifts und Klosters St. Marienthal, Cistercienser-Ordens, in der Königlichen Sächsischen Oberlausitz*, Zittau 1834.

je možné klást její počátky před rok 1221, kdy je poprvé doložena listinou. Jejím zakladatelem byl míšeňský biskup Bruno II. z Porstendorfu (v úřadu 1209/1210–1228), který 24. června 1221 vysvětil nový chór kostela, původně zasvěcený sv. Janu Křtíteli,²⁵ a daroval kapitule ves Schmiedefeld se vším příslušenstvím a biskupské desátky v Kunnersdorfu u Löbau.²⁶ V čele kapituly stával probošt, který byl vybírán ze členů míšeňské biskupské kapituly. Prvním budyšínským proboštem míšeňský biskup jmenoval Dětricha, který však do úřadu nenastoupil.²⁷ Již od samého počátku patřili mezi podporovatele kapituly také český král Přemysl Otakar I. a kralevic Václav, o čemž se podrobněji zmíním v souvislosti s listinou Jana Lucemburského z roku 1329.

Pro budyšínskou kapitulu vydal český král Jan celkem tři listiny. První z nich je datována k dubnu 1325. Tehdy dovolil budyšínskému kanovníkovi Mikuláši z Chemnitz („Nicolaj de Chemniz“)²⁸ zakoupit 16 kop nebo hřiven z platů v Budyšínsku z důvodu navýšení počtu oltářníků v budyšínském kostele. Podle králova ustanovení měly nově nabyté příjmy náležet kapitule svobodně po věčné časy.²⁹ Prvá Janova listina byla vydána během jeho pobytu v Čechách, kde sháněl finanční prostředky pro válku s městem Mety, u jehož patriciátu byl silně zadlužen.³⁰

Listinou z ledna 1327 král potvrdil, že Albrecht z Nostitz³¹ daroval kapitule patronátní právo ke kapli Panny Marie na Ortenburgu,³² které držel od krále jako léno

25 K stavebnímu vývoji kostela sv. Petra blíže Kai WENZEL — Birgit MITZSCHERLICH — Nicole WOHLFARTH, *Der Dom St. Petri zu Bautzen*, Bautzen 2016.

26 CDLS I, s. 27–28, č. 14; F. SCHWARZBACH, *Geschichte*, s. 87; H. KINNE, *Das Kollegiatstift*, s. 78, 86–87; L. BOBKOVÁ — K. VALENTOVÁ, *Listiny*, s. 72.

27 Richard REYMANN, *Geschichte der Stadt Bautzen*, Bautzen 1902, s. 282nn.; Hermann KNOTHE, *Die Pröpste des Kollegiatstifts St. Petri zu Bautzen von 1221–1562*, Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde 11, 1890, s. 17–46, zde s. 18nn.

28 Úryvky z pramenů jsou přebírány převážně z pramenných edic, v zásadě z první citované.

29 CDLS I, s. 258–259, č. 182 (uvádí namísto 16 hřiven 18). Regest viz L. BOBKOVÁ — K. VALENTOVÁ, *Listiny*, s. 79, č. 1. Zmínka o Janově konfirmaci též H. KNOTHE, *Die Pröpste*, s. 25, který rovněž uvádí příjem ve výši 18 hřiven.

30 Příčinou střetnutí mezi Lucemburky a jejich spojenci na jedné straně a městem Mety na straně druhé, které vypuklo v roce 1324, byla zadluženost Jana Lucemburského a jeho spojenců u bohatého metského patriciátu, který skupoval zadlužené šlechtické statky, aniž by si vyžádal souhlas svých lenních pánů. Válka se táhla až do března 1326, kdy se podařilo uzavřít mír. Jelikož se Janovi nedostávalo finančních prostředků, musel se v březnu 1325 navrátit do Čech, kde je úspěšně sháněl. Na druhou stranu vyvinul král i mimořádnou diplomatickou aktivitu, vydával nová privilegia, práva, milosti a konfirmace, mezi něž patří i první Janova listina pro budyšínskou kolegiátu. K tomuto období blíže Jiří SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346*, Praha 1994, s. 382nn.; L. BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský*, s. 328–329. O kontextu vydání listiny se zmiňují též L. BOBKOVÁ — K. VALENTOVÁ, *Listiny*, s. 74.

31 K Albrechtovi z Nostitz a jeho donaci podrobněji S. KOSBAB — K. WENZEL, *Bautzens verschwundene Kirchen*, s. 25–26.

32 V listině není Ortenburg výslovně uveden. Kaple se nacházela „in castro nostro Budisin“. Silke Kosbab a Kai Wenzel ve své práci vylučují názory některých badatelů, kteří

(„[...] Albertus a nobis in feudo tenuit [...]“) a z něhož měl jisté užitky i někdejší probošt Bernard z Lipé (1314–1318).³³ Silke Kosbab a Kai Wenzel uvádí podle mého názoru oprávněnou domněnku, že kaple mohla být založena některým z někdejších zeměpánů budyšínské marky, proto také král Jan patronátním právem nad mariánskou kaplí disponoval.³⁴ Pokud bychom měli Janovu konfirmaci zasadit do kontextu doby, byla vydána během jeho pobytu v Praze, kdy se chystal k diplomatickým jednáním ve prospěch Ludvíka Bavora a zároveň se opět začal zajímat o polské záležitosti.³⁵

Vraťme se ale ke kapli Panny Marie, která se podruhé připomíná v roce 1339 v souvislosti s právním sporem. Ačkoli král Jan v roce 1327 výše zmiňovanou listinou souhlasil s odstoupením patronátního práva k mariánské kapli ve prospěch kapituly, udělil patronát svému notáři, jenž se jmenoval Heřman Thesaurus. Král Jan dokonce pověřil fojta budyšínské marky, aby prebendu přiznal již zmiňovanému notáři. Kapitula se ovšem proti královu pokusu omezit její dosavadní práva postavila a celý spor skončil tím, že se Thesaurus musel svých nároků vzdát.³⁶

Patrně za nejvýznamnější z králových listin lze považovat listinu z května 1329, která byla vydána v Budyšíně, kam král Jan dorazil ze Zhořelce.³⁷ Samotnou listinou vzal Jan Lucemburský pod svoji ochranu „probošta, děkana a kapitulu budyšínského kostela, co se týče i jejich majetků, držav, věcí a jejich poddaných“.³⁸ Všem fojtům, nyní i budoucím, ustaveným pro marku budyšínskou a zemi zhořeleckou, nařídil, aby chránili budyšínskou kapitulu, její vlastnictví a poddané a aby všechny donutili k placení desátku nebo povinných dávek. Za zajímavou lze považovat následující větu obsaženou v listině: „Totiž i naši předkové podobně posilovali tento kostel svou ochranou, jak jsme se dozvěděli z jejich listin, které chceme potvrdit obsahem této listiny.“³⁹

---

zaměřovali mariánskou kapli s Liebfrauenkirche a v pramenech uváděnou lokaci „in castro“ považovali obecně za Budyšín. Liebfrauenkirche se ovšem nacházel za zdmi města a v pramenech byl vždy označován jako „ecclesia“, nikoli „capella“. Srov. S. KOSBAB — K. WENZEL, *Bautzens verschwundene Kirchen*, s. 25. Vedle kaple Panny Marie se na Ortenburgu nacházela ještě další kaple, která byla zasvěcena sv. Jiří a k jejímuž vysvěcení došlo v roce 1225. Srov. R. REYMANN, *Geschichte der Stadt Bautzen*, s. 215. Ke kaplím a zejména ke kapli sv. Jiří blíže S. KOSBAB — K. WENZEL, *Bautzens verschwundene Kirchen*, s. 17–25.

³³ CDLS I, s. 265–266, č. 188. Regesty též L. BOBKOVÁ — K. VALENTOVÁ, *Listiny*, s. 79, č. 2; RBM III, s. 490, č. 1259; CDM VII/3, s. 850, č. 219; J. G. ZOBEL (ed.), *Verzeichnis I*, s. 33. K Bernardovi z Lipé, který měl být strýcem míšeňského biskupa Vítka II. z Koldic, například H. KINNE, *Das Kollegiatstift*, s. 770–771; H. KNOTHE, *Die Pröpste*, s. 24–25, jenž se také zmiňuje o darování Albrechta z Nostitz.

³⁴ S. KOSBAB — K. WENZEL, *Bautzens verschwundene Kirchen*, s. 26.

³⁵ L. BOBKOVÁ — K. VALENTOVÁ, *Listiny*, s. 74.

³⁶ S. KOSBAB — K. WENZEL, *Bautzens verschwundene Kirchen*, s. 27–28; H. KNOTHE, *Die Pröpste*, s. 26.

³⁷ L. BOBKOVÁ — K. VALENTOVÁ, *Listiny*, s. 74.

³⁸ „[...] prepositum decanum et capitulum ecclesie Budissinensis bonis, possessionibus, rebus et subditis coram omnibus,“ viz CDLS I, s. 280–281, č. 200.

³⁹ „Predecessores etenim nostri supra dictam tutelam consimili munierunt ecclesiam, prout ex eorum didicimus literis, quas etiam scripti presentis patrocinio duximus appro-

Král Jan se tak výslovně přihlásil k odkazu svých předchůdců na českém trůnu, jmenovitě Přemysla Otakara I. a Václava III. Přemysl Otakar I. vzal budyšínský kostel („ecclesiam Budissinensem cum omnibus personis ac rebus pertinentibus“) pod svou královskou ochranu již 28. září 1220, tedy na svátek sv. Václava. Učinil tak pro spásu své duše („pro salute animae nostrae“). Zároveň ustanovil, že kostel může přijmout darem tři nebo čtyři lány, aniž by na toto zboží mohla vznést nárok jiná církevní instituce. Taktéž přikázal, aby žádný z jeho nástupců toto ustanovení nijak neměnil.⁴⁰ Ačkoli Hermann Kinne nesdílí Schwarzbachův názor, že české krále lze považovat za hlavní fundátory budyšínské kolegiáty,⁴¹ domnívám se, že Přemyslu Otakarovi I. nelze upřít významnou roli v jejich počátcích, což logicky vyplývá i ze skutečnosti, že Horní Lužice tehdy patřila pod vládu Přemyslovců (až do roku 1253). Jako zeměpán se tudíž logicky ke vzniku nové církevní instituce vyjadřoval a mohl ji podpořit i hmotně, byť vlastní zakládací akt provedl nadřízený církevní hodnostář, tj. míšeňský biskup.

Další písemnosti pro budyšínskou kapitolu vyhotovil také Václav I., syn Přemysla Otakara I. Jeho listiny se ovšem týkají majetkových záležitostí. V červenci 1228, tedy ještě za života svého otce a nedlouho po založení kolegiáty, Václav dovolil, aby kapitula nabyla tří lánů ve vsi „Wawiz“ (dnešní Wawitz u Budyšína) a v květnu 1240 již jako samostatný vládce vyňal dvorec v majetku kapituly z městského práva.⁴² Ochranu nad kapitulou převzal již zmiňovaný Václav III. v roce 1305, o čemž se dozdíváme pouze z kopiáře. Zároveň ustanovil, že pokud by někdo násilně odebral cokoli z majetků kapituly, musel by vrátit dvojnásobek.⁴³ Angažovanost českého krále je však poněkud zvláštní, jelikož v době vlády Václava III. byla Horní Lužice v rukách braniborských Askánců.

V průběhu 13. století byly na území Horní Lužice zakládány také první kláštery. Nízký počet řeholních institucí připisuje Jan Zdichynec pomalejšímu etablování církevních poměrů, okrajovému postavení oblasti, která byla sice strategicky významná, ale málo úrodná, a také menšímu významu zdejší šlechty, tradičního podporovatele klášterů.⁴⁴ V Horní Lužici nejdříve vznikaly kláštery františkánské, které se v době vlády Jana Lucemburského nacházely téměř ve všech hornolužických zeměpanských

bandas.“ Viz CDLS I, s. 280–281, č. 200. Regesty listiny též L. BOBKOVÁ — K. VALENTOVÁ, *Listiny*, s. 79, č. 3; RBM III, s. 614, č. 1564; J. G. ZOBEL (ed.), *Verzeichniss I*, s. 35.

40 Ačkoli není kapitula v listině výslovně uvedena a zmiňován je pouze budyšínský kostel, domnívám se, že se může ukrývat pod slovy „cum omnibus personis“. Viz CDLS I, s. 26–27, č. 13, znění též CDB II, s. 186, č. 201. Regest též RBM I, s. 294–295, č. 630. O listinách přemyslovských králů se zmiňují také L. BOBKOVÁ — K. VALENTOVÁ, *Listiny*, s. 73, pozn. 10.

41 H. KINNE, *Das Kollegiatstift*, s. 78, k roli Přemysla Otakara I. s. 81–84; F. SCHWARZBACH, *Geschichte*, s. 90.

42 CDLS I, s. 42–43, č. 25; s. 57–58, č. 36. Znění listin též CDB II, s. 314, č. 319; CDB III/2, s. 306–308, č. 228. Regesty listin RBM I, s. 341, č. 732; s. 458, č. 986.

43 CDLS I, s. 182, č. 118.

44 J. ZDICHYNEC, *Kláster Marienthal*, s. 38; Zdeněk BOHÁČ, *Die Zisterzienserklöster in der Lausitz und ihre Beziehung zu den Böhmischesen Ländern*, in: týž, *České země a Lužice*, Tišnov 1993, s. 27–39, zde s. 27.

městech, v Budyšíně, Zhořelci, Löbau, Lubáni a v tehdy české Žitavě, v níž se nacházela ještě johanitská komenda.⁴⁵

V době vlády Jana Lucemburského vznikla také komunita magdalenitek v Lubáni, o jejíž založení se zasloužil slezský kníže Jindřich Javorský, do roku 1329 držitel východní části Horní Lužice neboli Zhořelecka. V roce 1320 vydal kníže Jindřich listinu pro magdalenitky z Naumburgu am Queis (dnešní Nowogrodziec v Polsku), kterou tamním řeholnicím daroval patronátní právo k farnímu kostelu v Lubáni.⁴⁶ Přestože se nejedná o zakládací listinu v pravém slova smyslu, jak upozorňují někteří badatelé, dovolil bych si s tímto tvrzením polemizovat. V listině se totiž výslovně uvádí, že po uprázdnění kostela mají řeholnice do Lubáně přijít a zřídit při kostele nový a na Naumburgu nezávislý konvent. Jindřichovi taktéž záleželo na tom, aby jeho fundace vzkvétala, proto nařídil svým nástupcům, aby lubáňské řeholnice ochraňovali a aby pod pohrůžkou hněvu všemohoucího Boha neporušovali jejich práva. Stejně jako v případě krále Jana, jak se níže zmíním, byla také pro Jindřicha Javorského důležitá péče o jeho duši i o duše jeho blízkých. V listině se totiž uvádí, že Jindřich vše učinil pro spásu duše své, svých předků a nástupců („pro remedium anime nostre nostrorum progenitorum et successorum“).⁴⁷ První řeholnice přišly do Lubáně před rokem 1326, kdy je doložena jako převorka Alžběta ze Salzy, jež pocházela ze starého lužického rodu.⁴⁸

45 K františkánským klášterům četné studie ze sborníku Annegret GEHRMANN — Dirk SCHUMANN — Marius WINZELER (edd.), *Die Bettelorden in den beiden Lausitzen. Geschichte — Architektur — Kunst*, Berlin 2017. K žitavské komendě blíže Petr HRACHOVEC, *Johanité v náboženském životě na Žitavsku*, diplomová práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2006. Ten se přiklání k názoru, že možnými zakladateli komendy mohli být Přemyslovci. Pokud by se jednalo vskutku o královské založení, dalo by se očekávat, že by král Jan komendě listiny adresoval. Žádnou jeho listinu pro zdejší johanity však k dispozici nemáme. Nicméně v roce 1341 vydal pro žitavskou komendu listinu Jindřich Javorský, zástavní pán Žitavska, který jí potvrdil dvě hřivny a půl fertonu ročního platu, jež kdysi koupil komtur Jindřich z Varnsdorfu ve vsi Grosshennersdorf. Srov. NA Praha, Maltézští rytíři — české velkopřevorství (1085–1875), listina č. 2850, dostupné z: <https://www.monasterium.net/mom/CZ-NA/RM/2850/charter> [náhled 15. 4. 2021].

46 Lubáň držel kníže Jindřich až do své smrti v roce 1346.

47 CDLS I, s. 239–241, č. 167; Paul SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift zur Heiligen Maria Magdalena von der Buße zu Lauban in Schlesien von 1320–1821*, Stuttgart — Aalen 1970, s. 359–360 (překlad listiny do němčiny s. 24–26); J. B. CARPZOV, *Neueröffneter Ehren-Tempel I*, s. 298–299. Regest též J. G. ZOBEL (ed.), *Verzeichnis I*, s. 29. Z další literatury Piotr STEFANIAK, *Na chwałę Trójcy Świętej*, Kraków 2011; Władisław BOCHNAK, *Dzieje Zakonu Magdalenek od Pokuty na Dolnym Śląsku i Łużycach*, Wrocław — Legnica 1996; Paul MAI, *Die Laubaner Magdalenerinnen (Niederschlesien) heute in Seyboldsdorf (Niederbayern). Blüte und Niedergang eines großen Frauenordens*, in: Winfried Becker — Werner Chrobak (edd.), *Staat, Kultur, Politik. Beiträge zur Geschichte Bayerns und des Katholizismus. Festschrift zum 65. Geburtstag von Dieter Albrecht, Kallmünz/Opf. 1992*, s. 413–429; Anna SUTOWICZ, *Klasztory magdalenek i ich miejsce w miastach Śląska i pogranicza łużyckiego w okresie średniowiecza*, *Świdnickie studia teologiczne* 12, 2015, č. 1, s. 93–119.

48 P. STEFANIAK, *Na chwałę Trójcy*, s. 51nn. K Alžbětě ze Salzy podrobněji P. SKOBEL, *Das Jungfräuliche Klosterstift*, s. 170–173.

Za nejvýznamnější kláštery lze ovšem považovat dodnes funkční konventy cisterciáček St. Marienstern a St. Marienthal, který se v době vlády krále Jana nacházel v Žitavsku, nejsevernější výspě Českého království. Přesto jsem se z praktických důvodů rozhodl tento klášter do svého výzkumu také zařadit, jelikož klášterní doména se rozléhala i za hranicemi Českého království, tedy v Horní Lužici. Klášter cisterciáček St. Marienthal založila v první třetině 13. století česká královna Kunhuta Štaufská s podporou svého chotě, českého krále Václava I., s jehož mocenským zájmem patrně celá fundace souvisela. První písemná zmínka pochází z roku 1234, kdy Kunhuta darovala klášteru ves Seifersdorf (Siffridsdorf) se vším příslušenstvím a příjmy.⁴⁹ Jan Zdichytec se rovněž zamýšlí nad možností, že panovnický pár chtěl poskytnout již kolonizované oblasti duchovní centrum, neboť právě ve třicátých letech 13. století se síť vesnic dotvářela.⁵⁰ Odlišně interpretuje založení kláštera Lars-Arne Dannenberg, který považuje za iniciátory jeho vzniku purkrabí z Donína, na jejichž majetcích postupně vznikalo klášterní panství a první abatysí se měla podle klášterní tradice stát dokonce Adéla, dcera Oty z Donína.⁵¹

První ustanovení českého krále Jana pro St. Marienthal pochází z roku 1323. Listinou vydanou 17. srpna v Praze potvrdil král Jan marienthalským cisterciáčkám deset hřiven ročního příjmu ze vsi Olbersdorf u Žitavy („[...] decem marcarum redditus in Albertsdorff [...]“), které klášteru věnoval Jindřich z Lipé, nejvyšší maršálek Českého království, dlouhodobý zástavní pán Žitavska⁵² a významný mecenáš kláštera. Jindřich tak učinil patrně z osobních pohnutek, právě z Janovy listiny se dozvídáme o existenci Jindřichovy dcery Markéty,⁵³ která byla poslána do St. Marienthalu, aby pod řeholí sloužila Bohu („[...] filiam suam ad claustrum in Syfridesdorff tradiderit, ut ibidem sub regularis habitus observancia domino famuletur [...]“). Z listiny je také zřejmé, že Jindřich krále žádal, aby poskytnutý plat klášteru jako zeměpán potvrdil.⁵⁴

49 CDLS I, s. 44–45, č. 27; J. ZDICHYNEC, *Marienthal v českém Žitavsku*, s. 123–125; TÝŽ, *Klášter Marienthal mezi králi*, s. 172–173; TÝŽ, *Klášter Marienthal*, s. 27–28. O okolnostech založení kláštera též K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu III*, s. 18–29. K poloze Seifersdorfu viz Lars-Arne DANNENBERG, *Wo liegt das Seifersdorf aus der Erstererwähnungsurkunde?*, *Ora et labora* 49, 2014, s. 10–11.

50 J. ZDICHYNEC, *Klášter Marienthal mezi králi*, s. 173.

51 Lars-Arne DANNENBERG, *Das Kloster St. Marienthal und die Burggrafen von Dohna. Überlegungen zur Gründung des Zisterzienserinnenklosters an der Neiße*, *Neues Lausitzisches Magazin*. Neue Folge 11, 2008, s. 88–104.

52 Žitavsko bylo v držení Jindřicha z Lipé od roku 1305 do roku 1319, kdy bylo doživotně přenecháno slezskému knížeti Jindřichu Javorskému. K tomu blíže Lenka BOBKOVÁ, *Budyšínsko a Zhořelecko, součást České koruny v letech 1319–1396*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 5, 1998, s. 67–90, zde s. 69.

53 V textu listiny však jméno Markéta uvedeno není.

54 CDLS I, s. 253, č. 177. Celé znění listiny též J. B. CARPZOV, *Neueröffneter Ehren=Tempel I*, s. 345. Regesty R. DOEHLER (ed.), *Diplomatarium*, s. 31; J. G. ZOBEL (ed.), *Verzeichnis I*, s. 31–32; *RBM III*, s. 350, č. 889; J. PROCHNO, *Regesten*, s. 118, č. 100; *CDM VII/3*, s. 816, č. 212. Listinu zmiňuje též Miloslav Sovadina, který ovšem nesprávně uvádí, že Jindřich z Lipé věnoval klášteru 20 hřiven ročního platu. Srov. Miloslav SOVADINA, *Jindřich z Lipé I. První muž království. Část 2.*, *Časopis Matice moravské* 121, 2002, č. 1, s. 3–32, zde s. 24.

Pozastavme se krátce nad mecenášstvím Jindřicha z Lipé, jenž věnoval St. Marienthalu značnou pozornost. Když v červenci roku 1309 darovali Jindřich a Petr z Landskrone spolu se svými bratry marienthalským cisterciáčkám alod ve vsi „Svfridistorph“, poté co zemřela jejich sestra Alžběta a její dcera Alke, objevila se na listině vedle pečeti opata Friedricha „de Cella“ (Altzelle v Míšeňsku)⁵⁵ a města Žitavy také Jindřichova pečeť.⁵⁶ Ve prospěch řeholnic ze St. Marienthalu zasáhl Jindřich také v roce 1310, když stvrdil právní počin bratrů z Premtitz, kteří se v jeho prospěch vzdali dvou hřiven v Eckartsbergu (dnes součást Mittelherwigsdorfu).⁵⁷ Jindřich se na listinách pro klášter St. Marienthal neobjevuje jen jako svědek, ale sám nechal pro zdejší cisterciáčky dvě listiny vydat. V dubnu 1311 klášteru stvrdil koupi platu jedné hřivny od Dětricha, řečeného Shewril,⁵⁸ a v roce 1315 věnoval St. Marienthalu majetek, který měl lénem v Eckartsbergu žitavský měšťan a konšel Haymann Steinruber.⁵⁹ V případě listiny lze poukázat na zajímavou okolnost. Mezi svědky zlistinění jsou současně uvedeni hned dva probošti kláštera (Petr a Konrád), kteří tu působili jako zástupci otce opata z míšeňského Altzelle. Kateřina Charvátová upozorňuje, že zdvojení proboštské funkce v ženském klášteře by bylo neobvyklé, proto usuzuje, že se jedná o písarský omyl vzniklý v prostředí Jindřichovy kanceláře.⁶⁰ V obou Jindřichových listinách vystupuje jako abatyše marienthalského konventu Sofie, jejíž úřadování spadá do let 1311–1326 a která pocházela z blíže neznámého šlechtického rodu spřízněného s Doníny.⁶¹

Vraťme se ale k dceři Jindřicha z Lipé, již zná klášterní tradice pod jménem Markéta, která měla do kláštera vstoupit snad v roce 1321, což lze považovat za pravdě-

---

Dále J. B. SCHÖNFELDER, *Urkundliche Geschichte St. Marienthal*, s. 56–57. Schönfelder chybně klade vyhotovení listiny do roku 1331, stejně tak Hermann Gustav HASSE, *Geschichte der Sächsischen Klöster in der Mark Meißen und Oberlausitz*, Gotha 1888, s. 284–285. Listinu zmiňují též Gottlieb KORSCHOLT, *Geschichte von Olbersdorf bei Zittau*, Zittau 1864, s. 57–58; J. K. VYSKOČIL, *Náboženské poměry*, s. 70.

55 Klášter St. Marienthal byl podřízen opatu míšeňského kláštera Altzelle.

56 RBM II, s. 950, č. 2187; R. DOEHLER (ed.), *Diplomatarium*, s. 28; J. PROCHNO, *Regesten*, s. 109–110, č. 68. Z literatury též Miloslav SOVADINA, *Jindřich z Lipé II. Dominium nostrum atque bona nostra*, Časopis Matice moravské 122, 2003, č. 1, s. 21–59, zde s. 33–34, 37; J. K. VYSKOČIL, *Náboženské poměry*, s. 70; J. B. SCHÖNFELDER, *Urkundliche Geschichte St. Marienthal*, s. 49–50.

57 Jmenovali se Jan, Jindřich, Lutold a Siegfried. Srov. RBM II, s. 958, č. 2205; CDM VII/3, s. 798, č. 182; R. DOEHLER (ed.), *Diplomatarium*, s. 28–29; J. PROCHNO, *Regesten*, s. 111, č. 74; M. SOVADINA, *Jindřich z Lipé II*, s. 37; J. K. VYSKOČIL, *Náboženské poměry*, s. 70; J. B. SCHÖNFELDER, *Urkundliche Geschichte St. Marienthal*, s. 50.

58 RBM III, s. 5–6, č. 13; R. DOEHLER (ed.), *Diplomatarium*, s. 29; J. PROCHNO, *Regesten*, s. 112, č. 77; M. SOVADINA, *Jindřich z Lipé II*, s. 38; J. K. VYSKOČIL, *Náboženské poměry*, s. 70; J. B. SCHÖNFELDER, *Urkundliche Geschichte St. Marienthal*, s. 50–51.

59 RBM III, s. 97, č. 237; R. DOEHLER (ed.), *Diplomatarium*, s. 29–30; J. PROCHNO, *Regesten*, s. 114, č. 84; M. SOVADINA, *Jindřich z Lipé II*, s. 38; J. B. SCHÖNFELDER, *Urkundliche Geschichte St. Marienthal*, s. 51.

60 K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu III*, s. 48.

61 Tamtéž, s. 52, přehled všech abatyší s. 81.

podobné. Pokud by totiž chtěla vstoupit mezi cisterciačky až v roce 1323, tedy v roce, kdy o ní máme první písemnou zprávu, podle Kateřiny Charvátové by patrně volba padla na ústav cisterciaček na Starém Brně, který byl v téměř roce založen Eliškou Rejčkou, jejímž životním druhem byl právě Markétin otec.⁶² Podle klášterní tradice se měla Markéta stát dokonce abatýší celého konventu, čemuž by odpovídal i její původ.

V souvislosti s osobou Jindřicha z Lipé lze poukázat ještě na jednu zajímavou souvislost. Poté co královna vdova Eliška Rejčka v roce 1323 založila a bohatě nadala již zmiňovaný ústav cisterciaček na Starém Brně a navázala tak na odkaz svého prvního manžela, našla za jeho zdmi útočiště další z Jindřichových dcer, Kateřina, jež se později stala dokonce abatýší. Stejně jako St. Marienthal se hmotné podpory Jindřicha z Lipé dočkal i klášter na Starém Brně. Poté co Jindřich z Lipé v srpnu 1329 zemřel, stal se starobrněnský klášter místem jeho posledního odpočinku, stejně jako „jeho královny“ Elišky Rejčky, jež zemřela dva roky poté, co byla stavba kláštera dokončena († 1335).⁶³

Po krátkém exkurzu o mecenášství Jindřicha z Lipé se ale vraťme zpět k českému králi Janovi. Další listinu pro St. Marienthal vydal v září 1331, v níž potvrdil koupi šesti lánů v Alt Ostritz, případně Altstadtu („in antiquo Ostros“), které klášter zakoupil od bratří Jana, Václava a Oty z Donína. Nově nabytý majetek král osvobodil od odvádění jakýchkoli dávek, především od placení berně. V případě této listiny je také možno zmínit souvislost s péčí o spásu duše panovníka. V samotné listině je uvedeno, že se jeptišky modlí za spásu královny duše („[...] qui continuis deo famulantur obsequiis atque pro nobis et nostra salute libencius deum orant [...]“).⁶⁴

Purkrabí z Donína patřili k významným donátorům St. Marienthalu, uvažuje se o nich dokonce jako o možných spoluzakladatelích kláštera či alespoň jako o inspirátorech královské fundace. Ačkoli toto tvrzení postrádá přímou oporu v pramenech, je nutné alespoň konstatovat, že území v okolí Ostritz, na kterém bylo klášterní panství založeno, patřilo před rokem 1234 Donínům a značná část půdy, kterou postupem let klášter získal, pocházela z domény tohoto rodu. Zmíněná listina krále Jana je pro toto tvrzení nejlepším důkazem.⁶⁵

62 Tamtéž, s. 52–53; J. B. SCHÖNFELDER, *Urkundliche Geschichte St. Marienthal*, s. 56–57; G. KORSCHLITZ, *Geschichte von Olbersdorf*, s. 57.

63 K starobrněnskému klášteru cisterciaček blíže Klára BENEŠOVSKÁ, *Královna Eliška Rejčka a klášter cisterciaček Aula Sanctae Mariae*, in: táž (ed.), *Královský sňatek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský — 1310*, Praha 2010, s. 488–496; Jiří KUTHAN, *Kláštery cisterciaček v českých zemích*, in: týž, *Gloria Sacri Ordinis Cisterciensis*, Praha 2005, s. 365–416; TÝŽ, *Královna Alžběta Rejčka († 1335)*, in: Jiří Štěpán (ed.), *Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008. Historická tradice v dějinách města. Od chrámu ke katedrále. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 15. a 16. října 2008 v Hradci Králové, Ústí nad Orlicí 2009*, s. 113–128.

64 CDLS I, s. 293–294, č. 209. Regesty též R. DOEHLER (ed.), *Diplomatarium*, s. 35; RBM III, s. 710, č. 1822; CDM VII/3, s. 865, č. 281; J. G. ZOBEL (ed.), *Verzeichniss I*, s. 36; J. PROCHNO, *Regesten*, s. 123, č. 116. Z literatury J. B. SCHÖNFELDER, *Urkundliche Geschichte St. Marienthal*, s. 57; H. G. HASSE, *Geschichte der Sächsischen Klöster*, s. 285.

65 K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu III*, s. 38, 66.

První polovinu 14. století lze považovat za dobu neklidu, který způsobila jednak rivalita měst Žitavy a Zhořelce, jednak spory mezi Žitavou a pány z Donína. V důsledku těchto konfliktů byl kraj zmítán drobnou válkou, na níž se podílela jak česká, tak hornolužická šlechta soupeřící s Žitavou a dalšími hornolužickými městy. Rovněž přibývalo sporů mezi městy samotnými, která se nakonec v roce 1346 spojila do svazku tzv. Šestiměstí s cílem zabezpečit regionu větší klid.⁶⁶

Právě v této době vydal král Jan nejvýznamnější listinu pro St. Marienthal. Je zajímavé, že k jejímu vydání došlo 12. července 1346, tedy den po volbě Janova syna Karla římským králem a v samotném závěru králova života, „in monasterio Meynevelt“.⁶⁷ Učinil tak na naléhavou žádost řeholnic, v naději na posmrtný život a pro spásné vykoupení svých předchůdců a předků.⁶⁸ Král rozšířil jurisdikci kláštera i na hrdelní zločiny, konfirmoval mu práva k městečku Ostritz, potvrdil jmenovitě klášterní zboží na Žitavsku a část majetků v Seifersdorfu osvobodil od placení berně. Rovněž nařídil, aby královští úředníci nevymáhali na klášteře pohostinství či mimořádné platy. Celý ústav následně svěřil do ochrany Janovi z Donína a představitelům města Žitavy.⁶⁹

Na předešlých stranách jsem se pokusil rozebrat všechny příslušné Janovy listiny, které pro klášter St. Marienthal vydal. Ačkoli by se mohlo zdát, že při celkovém počtu tří listin jde o zanedbatelný počín, opak je pravdou. Obdobně jako u budyšínské kolegiátní kapituly, i v případě St. Marienthalu Jan navázal na odkaz svých předchůdců. Protože listiny členů přemyslovského rodu byly již mnohokrát v literatuře reflektovány, zevrubně jsem se jimi nezabýval. Nicméně pro komparaci počtu vydaných listin v „zakladatelském“ přemyslovském období a dobou vlády Jana Lucemburského bych rád upozornil na skutečnost, že královna Kunhuta Štaufská, která stála u zrodu kláštera St. Marienthal, vydala pro zdejší cisterciáčky celkem dvě listiny a v případě jedné byla spoluvydavatelkou vedle svého manžela Václava I., který klášteře vydal dokonce pět listin. Stejný počet listin jako Jan Lucemburský adresoval klášteře také Přemysl Otakar II., zatímco Václav II., obecně považovaný za podporovatele cisterciáků, pro zdejší konvent vydal pouze jednu písemnost.⁷⁰

66 Tamtéž, s. 40; J. ZDICHYNEC, *Klášteř Marienthal mezi králi*, s. 177. Ke vzniku Šestiměstí i poměrům v Horní Lužici blíže L. BOBKOVÁ, *Budyšínsko a Zhořelecko*, s. 71–73.

67 Podle Hildegard Zeletzki se jedná o dnešní Münstermaifeld nedaleko města Koblenz. Srov. Hildegard ZELETZKI, *Von der Eifel in die Oberlausitz. Zwischen Münstermaifeld und Prag: „Gold war wie eine Brücke zwischen Himmel und Erde“*, *Ora et labora* 45, 2012, s. 7–10.

68 „[...] ob spem vite eterne ob remediumque salutare predecessorum parentum nostrorum [...]“, viz CDLS I, s. 375.

69 CDLS I, s. 374–377, č. 257; celé znění listiny rovněž J. B. CARPZOV, *Neueröffneter Ehren=Tempel I*, s. 347–348. Regesty též R. DOEHLER (ed.), *Diplomatarium*, s. 40–41; RBM IV, s. 698, č. 1742; J. G. ZOBEL (ed.), *Verzeichnis I*, s. 45–46; J. PROCHNO, *Regesten*, s. 135, č. 157. Listinu rozebírají též K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu III*, s. 40–41; J. ZDICHYNEC, *Klášteř Marienthal mezi králi*, s. 177; TÝŽ, „*Ex fastigio dignitatis*“, s. 207; J. B. SCHÖNFELDER, *Urkundliche Geschichte St. Marienthal*, s. 61–63.

70 Přehledný soupis listin pro St. Marienthal viz Manfred KOBUCH, *Dochování listin kláštera Marientálského (se zvláštním zřetelem na český diplomatický materiál)*, *Československý časopis historický* 12, 1964, č. 5, s. 718–725; J. ZDICHYNEC, *Klášteř Marienthal mezi králi*, s. 209–213.

Dalším významným podporovatelem kláštera St. Marienthal byl také již zmiňovaný slezský kníže Jindřich Javorský, zástavní pán Žitavska v letech 1319–1346, jenž nechal pro zdejší konvent cisterciáček vyhotovit čtyři listiny, které se týkaly zejména majetkových záležitostí. První z nich vydal v roce 1322, poté co jeden z jeho leníků Ota z Heinrichsdorfu (dnešní Großhennersdorf) postoupil tamním řeholnicím les, který se nacházel mezi Heinrichsdorfem a Withendorffem (dnešní Wittgendorf). Ve zdech St. Marienthalu totiž žily Otovy neteře Alžběta a Kunhuta, což patrně podnítilo jejich strýce k daru, který kníže Jindřich potvrdil.⁷¹ Z Jindřichovy listiny z roku 1327 se dozvídáme o sporu kvůli koupi příjmu v Ostritz, který vzplál mezi klášteřem na jedné straně a farářem Otou, Jindřichem, Janem a Otou z Donína na straně druhé. Celý spor byl urovnán až souhlasem s navýšením kupní ceny.⁷² Také listina z roku 1332 se týká rozšiřování klášterního panství.⁷³ Poslední z listin javorského knížete je datována v roce 1338, kdy Jindřich klášteru konfirmoval čtyři hřivny ročního příjmu ze vsi Reichenau (dnešní Bogatynia v Polsku), kterých se ve prospěch konventu vzdal Walter z Grislau a jeho syn Ota. Mezi svědky je uveden dokonce Petr (Peschon) z Uechtritz, žitavský zemský fojt a Jindřichův vazal.⁷⁴

Druhým ústavem cisterciáček v Horní Lužici byl klášter St. Marienstern, který založili páni z Kamence roku 1248. Za hlavního fundátora lze ovšem považovat Bernarda III. z Kamence, pozdějšího rádce Václava II. a míšeňského biskupa, jenž klášter hmotně zabezpečil.⁷⁵ Ve svých počátcích klášter disponoval příjmy z kameneckého špitálu, kde cisterciáčky krátce přebývaly, z kamenecké fary a fary v Crostwitz.

⁷¹ CDLS I, s. 252–253, č. 176 (listinu datuje do září 1322). Autoři registářů datují listinu do února 1322. Srov. R. DOEHLER (ed.), *Diplomatarium*, s. 30–31; J. PROCHNO, *Regesten*, s. 118, č. 99. Dále J. B. SCHÖNFELDER, *Urkundliche Geschichte St. Marienthal*, s. 52.

⁷² CDLS I, s. 270–272, č. 192; J. PROCHNO, *Regesten*, s. 120–121, č. 109; R. DOEHLER (ed.), *Diplomatarium*, s. 33–34; Colmar GRÜNHAGEN — Konrad WUTKE (edd.), *Codex diplomaticus Silesiae XXII. Regesten zur schlesischen Geschichte 1327–1333*, Breslau 1903, s. 25, č. 4685; J. B. SCHÖNFELDER, *Urkundliche Geschichte St. Marienthal*, s. 54.

⁷³ CDLS I, s. 310–311, č. 223 (obsahuje četné chyby); R. DOEHLER (ed.), *Diplomatarium*, s. 36; J. PROCHNO, *Regesten*, s. 124, č. 119; Konrad WUTKE — Erich RANDT — Hans BELLÉE (edd.), *Codex diplomaticus Silesiae XXIX. Regesten zur schlesischen Geschichte 1334–1337*, Breslau 1923, s. 99, č. 5663. Autoři všech edic se navzájem liší v dataci vydání listiny i ve výši postoupeného příjmu.

⁷⁴ CDLS I, s. 272–273, č. 193, v němž je listina chybně datována do roku 1328. Registry již se správným uvedením roku R. DOEHLER (ed.), *Diplomatarium*, s. 39–40; J. PROCHNO, *Regesten*, s. 129, č. 135; Konrad WUTKE — Erich RANDT (edd.), *Codex diplomaticus Silesiae XXX. Regesten zur schlesischen Geschichte 1338–1342*, Breslau 1930, s. 17, č. 6085; J. B. SCHÖNFELDER, *Urkundliche Geschichte St. Marienthal*, s. 59–60. K Petrovi z Uechtritz Hermann KNOTHE, *Urkundliche Grundlagen zu einer Rechtsgeschichte der Oberlausitz von ältester Zeit bis Mitte des 16. Jahrhunderts*, Neues Lausitzisches Magazin 53, 1877, s. 158–421, zde s. 239.

⁷⁵ J. OEXLE — M. BAUER — M. WINZELER (edd.), *Zeit und Ewigkeit*, s. 43, k Bernardovi z Kamence s. 46–47. Z českého prostředí například Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Bernard z Kamence, politik ve službách Václava II.*, Dějiny a současnost 20, 1998, č. 6, s. 2–5.

Postupně se ale klášter stal jedním z největších pozemkových vlastníků v Horní Lužici, který se těšil přízni zdejších zeměpánů.⁷⁶

Stejně jako v případě St. Marienthalu vydal Jan Lucemburský i pro St. Marienstern tři listiny, což nelze považovat za malý počet, naopak to dokládá králův zájem o církevní poměry v Horní Lužici. První z Janových písemností je datována v květnu 1327. Král Jan v ní klášteru potvrdil koupi poplužního dvora „Kaseritz“ (dnešní ves Caseritz, severně od Crostwitz), jehož roční výnos měl činit tři hřivny. Poplužní dvůr klášteru prodali bratři Albert a Czenko z Gusk.⁷⁷ Patrně za nejvýznamnější z celého souboru králových ustanovení lze považovat listinu vydanou v Lucemburku roku 1330, v níž král Jan potvrdil klášteru všechny dary, svobody a milosti, poté co byl o to jeptiškami požádán. Zároveň přikázal „capitaneis, aduocatis seu officiatibus nostris“, aby konfirmovaná darování, svobody a milosti neporušovali.⁷⁸ Poslední ustanovení pro St. Marienstern nechal král vyhotovit v září 1332. Jedná se o konfirmaci donace tří hřiven ze vsi „Leubobel“ (Liebon, východně od St. Mariensternu), které klášteru daroval Wylrikus (Ulrich) z Koperitz.⁷⁹

Všechny vydané písemnosti spadají do období, kdy úřad abatyš v St. Mariensternu zastávala patrně Utha (Ottilia), o níž není mnoho známo, doložena je totiž pouze k roku 1333, ale je pravděpodobné, že do úřadu nastoupila brzy po abatýši Kunhutě (doložena 1301–1317), jelikož k roku 1317 je jistá Utha zmiňována jako převorka. Právě v době úřadování abatýše Uthy došlo jak k růstu klášterního zboží,⁸⁰ což dokládají i Janovy listiny, tak k různým sporům.⁸¹ Její následnice Adéla z Koldic (doložena v letech 1334–1355) pocházela z rodu, jehož vzestup byl spojen s prvními lety Janova panování a pokračoval i za Karla IV., kdy se Těma ml. z Koldic mimo jiné angažoval v Horní Lužici jako králem jmenovaný zemský fojt (1355–1366).⁸² V případě St. Ma-

76 Siegfried SEIFERT, *Die Geschichte des Klosters St. Marienstern 1248–1998. Ein Überblick*, in: K. Blaschke — H. Magirius — S. Seifert (edd.), *750 Jahre Kloster St. Marienstern*, s. 57–64, zde s. 57.

77 Archiv Kloster St. Marienstern, listina č. 82, dostupné z: <https://archiv-marienstern.jimdo.com/urkunden/14-jahrhundert/> [náhled 15. 4. 2021]. Zmínky též v H. KNOTHE, *Urkundliche Geschichte*, s. 44; A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 82.

78 *Die Urkunden des Klosters Marienstern*, s. 25–26, č. 19. Regest též Archiv Kloster St. Marienstern, listina č. 83, dostupné z: <https://archiv-marienstern.jimdo.com/urkunden/14-jahrhundert/> [náhled 15. 4. 2021]. Listinu zmiňuje též H. KNOTHE, *Urkundliche Geschichte*, s. 43, v souvislosti s odstoupením Zhořelecka ze strany Jindřicha Javorského (1329).

79 Archiv Kloster St. Marienstern, listina č. 86, dostupné z: <https://archiv-marienstern.jimdo.com/urkunden/14-jahrhundert/> [náhled 15. 4. 2021]. Na zmíněných stránkách klášterního archivu je patrně chybně uveden rok vydání listiny. Zmínky též H. KNOTHE, *Urkundliche Geschichte*, s. 45; A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 82.

80 Zmínil bych například darování Dětricha z Haugwitz, jehož dcera v St. Mariensternu působil. Je zajímavé, že zmiňovaná dcera se jmenovala Utha. Srov. H. KNOTHE, *Urkundliche Geschichte*, s. 44; A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 82.

81 K různým sporům, které klášter vedl, blíže H. KNOTHE, *Urkundliche Geschichte*, s. 45; A. HITSCHFEL, *Chronik*, s. 82–83.

82 Adéla nebyla jedinou příslušnicí rodu Koldiců, která se stala abatýši v St. Mariensternu. Byly jimi Mofka (Monika) z Koldic a Amabilia z Koldic. K rodu Koldiců blíže Tobiáš JIRSÍK,

riensternu je nutné podotknout, že klášterní zboží se rozkládalo jak v Budyšínsku, tak ve Zhořelecku, kde byl do roku 1329 zeměpánem slezský kníže Jindřich Javorský, který pro zdejší konvent vydal v roce 1320 dvě listiny. Jindřich udělil klásteru práva, která mu příslušela ke vsi Kunnersdorf (dnes součást městečka Bernstadt auf dem Eigen), a vzal klášter a jeho vlastnictví pod svou ochranu.⁸³

Z dalších církevních institucí, kterým král Jan věnoval pozornost, stojí za zmínku špitály, jejichž součástí býval zpravidla i sakrální prostor. Velice zajímavá je Janova listina pro zhořelecký špitál z ledna 1337. Z listiny samotné se dozvídáme, že se před krále dostavil zhořelecký měšťan Ulmann aus der Münze („Ulmannus de dote“), jenž se zřekl ve prospěch českého krále příjmu osmi hřiven ročně ve vsi Leschwitz (dnešní Weinhübel, část Zhořelce), kterou držel i s patronátním právem farního kostela. Ze zmíněných osmi hřiven král daroval zhořeleckému špitálu roční příjmy ve výši čtyř hřiven, protože chtěl tímto darováním získat „nebeské poklady“ („thesaurus thesaurizare celestes“). Zbylé čtyři hřivny i se zmíněným patronátním právem postoupil zhořeleckým měšťanům.⁸⁴ Zajímavé ovšem je, že z listiny není patrné, který ze zhořeleckých špitálů byl příjemcem králova daru, protože se v ní hovoří pouze o příjmu „hospitalis informorum ibidem in Goerlitz“.⁸⁵ V úvahu připadá buď špitál sv. Ducha, který ležel na břehu Nisy u Staroměstského mostu a jehož počátky lze klást do 13. století, anebo špitál sv. Jakuba.⁸⁶ Na rozdíl od této poněkud nepřesné listiny českého krále Jana pro jeden ze zhořeleckých špitálů víme, že Jindřich Javorský adresoval listinu špitálu sv. Jakuba. Touto listinou, kterou vydal již v dubnu 1320, udělil svatojakubskému špitálu les, který se nacházel v blízkosti vsi Heinrichsdorf a jehož dřívějším vlastníkem byl zhořelecký měšťan Apeczko z Ojvína. Mezi svědky nalezneme i zhořeleckého purkmistra Hermana Wykera.⁸⁷

Jan Lucemburský obdaroval také špitál sv. Ducha v Budyšíně, který byl založen ve 13. století. Listinou vydanou 26. dubna 1345 v táboře před městem Svídnice⁸⁸ král spolu

---

Česká větev rodů pánů z Koldic na dvoře Lucemburků, bakalářská práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2015, zde s. 22. Přehled všech abatyší mariensternského ústavu cisterciáček lze nalézt na webových stránkách klášterního archivu: <https://archiv-marienstern.jimdo.com/marienstern/marienstern-kataloge/%C3%A4btissinnen/> [náhled 15. 4. 2021].

83 H. KNOTHE, *Urkundliche Geschichte*, s. 43. Archiv Kloster St. Marienstern, listiny č. 78, 79, dostupné z: <https://archiv-marienstern.jimdo.com/urkunden/14-jahrhundert/> [náhled 15. 4. 2021].

84 CDLS I, s. 317–318, č. 228. Regest též J. G. ZOBEL (ed.), *Verzeichnis I*, s. 29.

85 Tamtéž.

86 Ke zhořeleckým špitálům blíže Richard JECHT, *Geschichte der Stadt Görlitz I, 7–12, Topographie der Stadt Görlitz, Görlitz 1927–1934*, s. 782–790.

87 CDLS I, s. 244, č. 169. Regesty též J. PROCHNO, *Regesten*, s. 117, č. 97; J. G. ZOBEL (ed.), *Verzeichnis I*, s. 29. Zmínka o Apeczkovi z Ojvína viz Christian Adolph PESCHECK, *Kleine Chronik des Oybins*, Zittau 1846, s. 4.

88 Král Jan obléhal Svídnici jako odplatu za zajetí královce Karla v polské Kališi. Bolka II. Svídnického totiž podezřívával z podílu na tomto incidentu, a proto 27. dubna 1345 zaútočil na jeho rezidenční město, které se mu ale nepodařilo dobýt. Srov. L. BOBKOVÁ, *Jan Lucemburský*, s. 325.

se svým synem Karlem, markrabětem moravským, povolil budyšínským měšťanům provádět peněžní obchody ve výši osmi kop pražských grošů ve prospěch zmíněného špitálu. Král tak učinil na základě proseb budyšínských měšťanů („[...] dilecti nobis ciues Budyssinenses nobis supplicarint [...]“), což poukazuje na pravomoc města nad správou špitálu, a osobně dar motivoval spásou své duše („animorum nostrorum remedio et salute“).⁸⁹ Silke Kosbab se domnívá, že král Jan chtěl tímto privilegiem připravit budyšínské měšťany na blížící se změnu panovníka a zajistit svému synovi jejich náklonnost, což považují za opodstatněnou domněnku.⁹⁰

* * *

„Nyní věru nastalo nejtěžší vymáhání, neboť král Jan vložil na všechny klášterníky, jakož i na všechny obyvatele království těžké jeho daňového útisku [...]“⁹¹

Petr Žitavský, opat kláštera na Zbraslavi, ve své kronice často bědoval nad úpadkem klášterů, které musely čelit hospodářskému tlaku krále Jana. Výsledky mého výzkumu ovšem nepotvrzují, že by církevní poměry byly Janu Lucemburskému lhostejné a ani to, že by kláštery a jiné církevní instituce byly pouhým rezervoárem finančních prostředků, kterých se Janovi vskutku nedostávalo. Podpora církve byla jedním z atributů středověkého panovníka, čehož se držel i král Jan. Ve vedlejších zemích České koruny s ním sice není spojena žádná velká fundace, nesmíme ale zapomínat ani na méně okázalé formy zbožnosti a podpory církve. Klášterní síť byla navíc ve 14. století již dotvořena a králi se pro velkolepá založení nedostávalo finančních prostředků. Nicméně soubor jedenácti listin pro hornolužické církevní instituce nelze považovat za malý. Ačkoli mnohé listiny vydával král Jan na žádost tamních institucí, nikoliv z vlastního popudu, a převážná část z nich se týkala majetkových záležitostí, nalezneme v jeho ustanoveních i důkazy osobní zbožnosti (nadace spojené s péčí o spásu duše krále a jeho blízkých). Janova podpora byla cílena zvláště na významné hornolužické církevní instituce, které se mohly stát oporou jeho moci v zemi. Ve světle výzkumu se jako zajímavé jeví také mecenášství knížete Jindřicha Javorského, někdejšího Janova konkurenta v boji o Horní Lužici

⁸⁹ Privilegium je dnes uchováno v budyšínském městském archivu. Archivverbund Stadtarchiv/Staatfilialarchiv Bautzen, listina č. 0019, dostupné z: <https://www.monasterium.net/mom/DE-AVBautzen/Urkunden/0019/charter> [náhled 15. 4. 2021]. Celé znění listiny CDLS I, s. 365–366, č. 250; Silke KOSBAB, *Das Privileg König Johanns von Böhmen zum Zinskauf des Budissiner Hospitals 1345. Eine majestätische Geste für ein Hospital am Rande der Stadt*, in: Lenka Bobková — Jana Konvičná (edd.), *Korunní země v dějinách českého státu IV. Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14.–17. století*, Praha 2009, s. 256–266, zde s. 263–265 (i s překladem listiny do německého jazyka a důkladným rozbořením listiny). Regesty též J. G. ZOBEL (ed.), *Verzeichnis I*, s. 44; *RBM IV*, s. 618, č. 1539; *CDM VII/1*, s. 437, č. 600 (všechny registry s datací 27. 4. 1345).

⁹⁰ S. KOSBAB, *Das Privileg*, s. 261; S. KOSBAB — K. WENZEL, *Bautzens verschwundene Kirchen*, s. 91.

⁹¹ František HEŘMANSKÝ — Rudolf MERTLÍK (edd.), *Zbraslavská kronika (Chronicon Aulae Regiae)*, Praha 1976, s. 359.

a doživotního zástavního držitele Žitavy a Lubáně. Také v jeho ustanoveních lze podobně jako v Janových listinách nalézt osobní motivaci v podobě zajištění spásy vlastní duše.

RÉSUMÉ:

Support for the Church was one of the chief virtues of a medieval monarch. In the case of the Bohemian King John of Luxembourg, such activity had remained beyond the attention of scholars until recently. Though the issue of John's patronage of the Church is now reflected in the literature, no one has yet included in it the areas that became an integral part of the Bohemian state thanks to King John's successful policy. One of those areas was Upper Lusatia, which was brought under the immediate control of the Bohemian king in the period 1319–1329. This study substantiates John's interest in the Church's situation in this area, as evidenced by a total of eleven documents intended for local institutions. Even though this primarily involved confirmations of older rights and donations, which cannot entirely be considered a matter of course or worthless, John's documents also contain new privileges, pledges of protection and gifts. Some of the king's provisions also depict the personal involvement of the donor, who, in the spirit of the custom of the time, links the foundation to care for his soul and the souls of his family members. The recipients of most of John's charters were the collegiate chapter in Budyšín and the Cistercian monasteries of St. Marienthal and St. Marienstern, i.e. wealthy ecclesiastical institutions that could have been a pillar of royal power in the area. In this sense, it was also important that King John continued the policy of the Bohemian kings of the Přemyslid dynasty, and the ascension of the Luxembourgs to the Bohemian throne thus meant the re-establishment of the continuity of relations between the Bohemian rulers and the ecclesiastical institutions in Upper Lusatia, which had been interrupted by Ascanian rule.

Mgr. Stanislav Ulman absolvoval studium historie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. V rámci studia se zabýval církevními dějinami vedlejších zemí České koruny, zejména vztahem českých králů z rodu Lucemburků k církevním institucím v Horní Lužici a ve Slezsku. V současné době učí na málotřídní základní škole v Bylanech u Českého Brodu (standa.ulman@gmail.com).